

ВІДГУК

**офиційного опонента на дисертацію Нижник С.В.
«Академік УААН В. Ф. Пересипкін – вчений, педагог та
організатор сільськогосподарської дослідної справи в
Україні другої половини ХХ століття.», поданої ~~на~~
здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі
спеціальності 07. 00. 07 – Історія науки й техніки**

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами

В сучасних умовах державотворення та вирішення проблеми продовольчої безпеки України важливу роль відіграє фітопатологія. Це галузь наукових знань і практичної діяльності людини, яка спрямована на попередження та боротьбу з хворобами та шкідниками рослин. Надзвичайно актуальною залишається проблема вивчення їх етіології і патогенезу, видового складу та функціональних аспектів патогенів, розробка методів боротьби з хворобами та імунний захист рослин тощо. В останні роки збільшується кількість спеціальних ґруntовних історичних розвідок, які присвячені становленню й розвитку сільського господарства, розкривають роль окремих учених в становленні та розвитку сільськогосподарської дослідної справи. У цьому контексті важливим є історико-наукове дослідження творчої спадщини одного з видатних представників когорти вчених-фітопатологів та організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні, доктора біологічних наук, професора, академіка УААН В.Ф. Пересипкіна (1914–2004). Аналіз його наукової діяльності та інших дослідників аграрного сектору України ХХ ст. відкриває нові можливості в досліденні та розв'язанні важливих проблем сучасності.

З огляду на це науково-пізнавальна і практично-прикладна значущість обраної теми, визначення ступеня її наукового розроблення зумовили вибір дисертаційного дослідження. Тому дисертаційне дослідження С.В.Нижник актуальне, воно має важливе наукове і практичне значення і відповідає профілю спеціалізованої вченої ради.

Дисертант і його керівник вдало обрали предмет дослідження тому, що становлення та розвиток фітопатології у рослинництві й діяльність академіка В.Ф. Пересипкіна є невід'ємною частиною біологічної та аграрної науки в Україні в другій половині ХХ ст.

Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напряму наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукової теми «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та

джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність

На основі опрацювання достатньої джерельної бази дисертантом чітко визначено науковий апарат дослідження. Достатньо повно, відповідно до поставлених завдань, розкрито наукову новизну, окреслено практичне значення одержаних результатів.

Базуючись на змістовній, багатоаспектній фактологічній основі, дослідження дає змогу доповнити прогалини в історії розвитку зазначеної проблеми, сприяє об'єктивному переосмисленню та узагальненню досвіду в історії науки, допомагає правдиво висвітлити маловідомі сторінки історії вітчизняної біологічної та сільськогосподарської науки.

Основні наукові положення, які одержані автором за результатами досліджень, відображені у висновках. Зокрема виділено три етапи наукового поступу академіка В.Ф. Пересипкіна: I-й) 1936–1940 рр.; II-й) 1945–1956; III-й) (1956–2004).

Встановлено, що ним закладені теоретичні основи для розробки хімічних засобів захисту рослин від хвороб та шкідників, запропоновано принцип використання пестицидів – «десорбційно-газовий метод». В. Ф. Пересипкін вперше сформулював теорію фізіологічного імунітету рослин – теорію дегенерації збудників хвороб в тканинах рослин, яка відкрила нові підходи до вивчення взаємин патогенів з рослинами. Ученим вперше досліджено перетворення пектинових речовин у пробкову масу, яка локалізує осередки ураження рослин; розроблена методика щодо створення сприятливих умов для росту і розвитку здорових рослин. Вченим розроблено методи зараження одного і того ж селекційного матеріалу на основних етапах селекційного процесу для добору рослин з груповою стійкістю та добір найбільш поширеніх і потенційно небезпечних генів вірулентності для подальшого їх застосування при створенні штучних інфекційних фонів в селекційному процесі. Ці розробки дали можливість В.Ф. Пересипкіну створити 9 сортів зернових культур з підвищеною стійкістю до хвороб, зокрема один із них – «Киянка» характеризується стійкістю до хвороб та шкідників і районований у восьми областях України.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що академік В. Ф. Пересипкін – талановитий педагог, методолог і реформатор системи вищої галузевої освіти. Він доклав зусиль до відновлення та розвитку Уманського сільськогосподарського інституту і був його директором (1946–1952); виступив одним з найактивніших ініціаторів об'єднання Київського сільськогосподарського інституту з Київським лісогосподарським; на цій базі був створений один багатопрофільний навчальний заклад під назвою Українська сільськогосподарська академія, ректором якої став вчений; був головним вченим секретарем ВАСГНІЛ (1968–1972), ініціатором створення Південного відділення ВАСГНІЛ, потім його головою (1969–1972);

становлення та розвитку факультету захисту рослин Української сільськогосподарської академії (1952–1987). Академік був біля витоків вітчизняної науково-виробничої галузі – захист рослин. Більшість висновків і пропозицій ученого знайшли застосування в аграрному виробництві, при підготовці галузевих нормативних і законодавчих актів, рекомендацій, методик. Він започаткував наукову школу вітчизняних фітопатологів, які зробили вагомий внесок в подальший розвиток галузевої науки та сільського господарства.

Загалом наукові положення дисертаційного дослідження, висновки достатньо обґрунтовані, вірогідні і відповідають поставленим завданням. Робота характеризується широкою фактологічною та ґрунтовною джерельною базою. Для цього автор проаналізував 211 наукові праці, періодичні видання тощо.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* комплексно розкрито наукову діяльність В. Ф. Пересипкіна. Систематизовано різноманітний джерельний матеріал (архівний, літературний, музейний), який дозволяє відтворити цілісну картину та охарактеризувати основні етапи становлення і розвитку наукового світогляду ученого; запропоновано періодизацію його наукової діяльності, узагальнено пріоритетні напрями роботи; всебічно висвітлено діяльність вченого-організатора сільськогосподарської дослідної справи та активного громадського діяча; уточнено відомості про науково-організаційну, презентаційну та популяризаторську діяльність В.Ф. Пересипкіна та конкретизовано результати його досліджень; окреслено шляхи використання наукових розробок вченого на сучасному етапі розвитку фітопатології. У джерелознавчому плані новизна результатів полягає у запровадженні до наукового обігу маловідомих матеріалів з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву м. Києва та Центрального державного архіву громадських об'єднань України, рукописних праць В. Ф. Пересипкіна. Виявлено та введено до наукового обігу 4 рукописних праць вченого. На основі аналізу основних наукових праць ученого доповнено його бібліографію, зокрема останнього періоду діяльності.

За матеріалами дослідження опубліковано 12 одноосібних наукових праць, серед яких 6 статей у виданнях, визнаних МОН України фаховими та 1 публікація у збірнику, що відноситься до наукометричних баз, 5 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Зміст роботи відповідає темі дисертаційної роботи. Дисертантом обґрунтовано актуальність, новизну і практичне значення роботи, чітко визначено його мету і завдання, методологічні основи. Звертає на себе увагу

викладення й обґрунтування у роботі методів проведення науково-історичного аналізу. Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, аналізу джерельної бази та методологічних зasad дослідження, викладення результатів власних досліджень, висновків, списку використаних джерел, 10 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінок, основний текст роботи викладений на 158 сторінках.

У вступі розкрито актуальність дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, обґрунтовано мету та сформульовано завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, розкрито методологічну основу дослідження, показано наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, апробацію результатів дисертації, наявність публікацій за темою дослідження та структурою роботи. Опрацювавши достатню джерельну базу дисертант чітко визначив науковий апарат дослідження. Відповідно до поставлених завдань, розкрив наукову новизну, окреслив практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі **«Сучасний стан наукової розробки предмета дослідження, джерельна база та методологічні засади»** проаналізовано ступінь розробки теми дисертаційної роботи, охарактеризовано джерельну базу та обґрунтовано методологічні засади дослідження. Виділено два основні етапи: радянська історіографія (1960–1990) та сучасна (пострадянська) історіографія (1991–2015). З'ясовано, що інтерес до постаті В.Ф. Пересипкіна з'явився в період, коли він уже здобув науковий ступінь доктора біологічних наук, одержав вчене звання професора, став фундатором окремих наукових напрямів у галузі захисту рослин, автором ефективних методик та практичних вказівок для працівників сільського господарства. При проведенні дисертаційного дослідження проаналізовано 24 справ 7 описів 5 фондів 3 державних архівів, серед яких 3 справи введено до наукового обігу вперше.

Другий розділ **«Академік В.Ф. Пересипкін: явища й події, які сформували його особисті та наукові переконання»** присвячений висвітленню передумов формування кола його творчих інтересів, характеристиці основних етапів професійної діяльності. Зроблено акцент на трьох етапах становлення та розвитку фітопатології: 1) виділення фітопатології як окремої галузі науки на основі успіхів базових дисциплін біологічного профілю (мікології та фізіології рослин) – друга половина XIX ст.; 2) активне накопичення власне фітопатологічного матеріалу – кінець XIX – початок XX ст.; 3) становлення фітопатологічної науки, пов'язане з формуванням її основних теоретичних положень – 20–30 рр. ХХ століття. За результатами дослідження встановлено, що на початку ХХ століття в Україні

виникли організаційні фітопатологічні осередки, завдяки яким накопичився значний експериментальний матеріал з проблеми. У 20–30-х рр. ХХ століття в Україні сформувалися і успішно розвивалися три фітопатологічні науково-освітні центри (Київський, Харківський та Дніпропетровський). Аналіз біографії і життєвого шляху дозволили автору дослідження зробити висновок про становлення В.Ф. Пересипкіна як науковця, організатора, талановитого дослідника.

У третьому розділі «Науково-освітня, організаційна, громадська й державотворча діяльність академіка В.Ф. Пересипкіна» на основі архівних матеріалів уточнено та впорядковано основні дати життя і науковий доробок академіка В.Ф. Пересипкіна, виділено основні періоди діяльності за географічно-часовим принципом. Проаналізовано передумови створення Південного відділення ВАСГНІЛ. Виділено та узагальнено пріоритетні напрями наукової діяльності дослідника, окреслено перспективи використання окремих його розробок. На основі контент-аналізу наукових та науково-популярних праць В.Ф. Пересипкіна здійснено розподіл творчого доробку вченого за такими основними напрямами: 1) захист рослин від шкідників, хвороб та бур'янів; 2) хвороби зернових культур та боротьба з ними; 3) хвороби зернобобових культур; 4) хвороби овочевих та ягідних культур; 5) хвороби інших культур.

У четвертому розділі «Наукова спадщина академіка В.Ф. Пересипкіна» проаналізовано значення здобутків вченого. Встановлено, що під науковим керівництвом вченого захищено 7 докторських та 55 кандидатських дисертацій і започатковано власну наукову школу. Переважна більшість підготовлених під його науковим керівництвом кандидатських і докторських робіт мають велику, в першу чергу, прикладну, а також теоретичну цінність для організації наукового забезпечення провідного сектору економіки держави сільського господарства. З'ясовано, що В.Ф. Пересипкін прийняв безпосередню участь у підготовці 28 книг, низку монографій, наукових та довідково-інформаційних видань, підручників з питань захисту рослин, а також чисельних наукових та методичних праць.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації, зауваження та дискусійні положення

Зміст автореферату повністю розкриває основні положення і результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну і відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України.

У цілому, позитивно оцінюючи дисертаційну роботу С.В. Нижник, повноту методологічної та теоретичної основи дослідження і актуальність, водночас, варто зазначати, що проаналізоване дисертаційне дослідження, містить деякі дискусійні положення та зауваження, які носять рекомендаційний характер, а саме:

по-перше, зважаючи на формулювання об'єкта дослідження – розвиток сільськогосподарської дослідної справи, аграрної науки та освіти..., слід було б посилити акценти на проблемі становлення і розвитку вітчизняної фітопатології в окремому розділі і назвати його: **«Розвиток фітопатології в Україні – визначальний чинник наукового становлення В.Ф. Пересипкіна»** замість не досить вдалого: **«Академік В.Ф. Пересипкін: явища й події, які сформували особисті та наукові переконання»** (помічено розходження в його назві в змісті (с. 2) та в тексті дисертації (с. 27)). Крім того термін *явище* традиційно вживався на позначення подій, які відбуваються в природі; лексеми *явище* і *подія* є синонімами. У третьому розділі розглянути наукову спадщину дослідника, вилучивши ці аспекти з інших розділів, а в четвертому – проаналізувати організаційну, громадську та просвітницьку діяльність вченого. Оптимізована структура викладу повніше відповідала б темі й об'єкту дисертації, а на її основі можна було б вирівняти існуючі обсяги розділів: 1-й – 27 с.; 2-й – 26 с.; 3-й – 80 с.; 4-й – 21 с.

по-друге, в дисертації не повністю розкритий загальнонауковий інтегральний шлях виникнення фітопатології з позицій існуючих царств живих організмів (рослини, тварини, гриби, прокаріотичні та еукаріотичні одноклітинні). Частина видів (найчастіше паразитичних) кожного царства викликає захворювання чи пошкодження сільськогосподарських рослин. Зазначені систематичні групи живих істот вивчаються фундаментальними науковими галузями (ботанікою, зоологією, мікологією, мікробіологією та вірусологією) і науками, які їх «обслуговують»: анатомія, фізіологія, імунологія, генетика, біохімія та ін. Вони створили фундамент структури сучасної фітопатології. Водночас її виникнення в роботі пов'язано переважно із ботанікою – «Таким чином, з кінця XIX століття фітопатологія, виділивши з інших ботанічних дисциплін, почала самостійно розвиватися і досягла на початку ХХ століття.» (с. 42); мікологією – «Найчастіше розвиток фітопатології простежують паралельно з розвитком мікології – науки про гриби» (с. 28); мікологією та фізіологією рослин – «Фітопатологія виділилась з інших ботанічних дисциплін у другій половині XIX ст. на базі розвитку мікології та значних успіхів фізіології рослин.» (с. 30). У майбутніх дослідженнях необхідно здійснити детальніший аналіз діяльності фітосанітарної служби, відділів прикладної ентомології, кафедр карантину рослин тощо;

по-третє, помічено певні розходження в тексті дисертації і наукових публікаціях автора щодо кількості наукових праць В.Ф. Пересипкіна. Так, на с. 5 дисертації зазначено: «Пересипкін В.Ф. увійшов до історії вітчизняної агрономічної науки також і як автор понад 400 наукових та науково-популярних праць»; на с. 22: «Було з'ясовано, що опублікована наукова спадщина В.Ф. Пересипкіна становить понад 412 найменувань праць»; на с. 158: «Ним особисто та у співавторстві опубліковано 412 наукових та науково-популярних праць». У статті «Вплив професора Т.Д. Страхова на формування наукового світогляду та становлення В.Ф. Пересипкіна як

вченого», опублікованій в збірнику наукових праць «Гілея» в 2015 р. (№ 93 на с. 131) зазначено: «Самостійно і в співавторстві з ним було опубліковано 500 наукових праць». На с. 3 статті «Академік В.Ф. Пересипкін – видатний вітчизняний учений у галузі захисту рослин другої половини ХХ століття» автор стверджує: «Серед чисельних праць вченого (понад 500) потрібно назвати підручник «Сільськогосподарська фітопатологія» (1969)». Водночас в, цитованій дисертантом, роботі «100-річчя з дня народження видатного фітопатолога – академіка Володимира Федоровича Пересипкіна» її автори, академік НААН України М.М. Кирик та ін. наводять такі дані: «Вченим опубліковано понад 350 наукових праць, у тому числі 28 книг» (Наукові доповіді Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – №5. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nd_2014_5_16.pdf).

по-четверте, занадто лаконічно розглянуто методологічні засади дослідження, а описовий метод віднесено до власне історичних (с. 24), хоч він має загальнонаукове використання; виявлено розходження між назвою підрозділу 2.1 «**Становлення і розвиток фітопатології в Україні**» та його завданням: «Завдання даного підрозділу – оцінити внесок доктора біологічних наук, професора, академіка УААН В.Ф. Пересипкіна у розвиток вітчизняної фітопатології – науки про хвороби рослин, що проходила на теренах України, визначити й узагальнити пріоритетні напрямки» (с. 28); в роботі використано широко розповсюджену і не осмислену в наукових публікаціях неточність-кальку в логіці викладу і змісті поняття *фільтруюча форма бактерій* – «В.Ф. Пересипкіним вперше доведена можливість знаходження фітопатогенних бактерій у фільтруючій формі» (с. 12 і далі в тексті дисертації). У науковій літературі початку ХХ ст. було допущено неточність перекладу рос. терміну *фільтруючий*, який за україномовною схемою словотворення вживається як *фільтрувальний* на позначення пристроїв, засобів чи елементів для фільтрування в таких словосполученнях: фільтруальні бактеріальні мембрани, фільтрувальний водоочисний колодязь, фільтруальні протигази тощо, а не бактерій, які проникли через бактеріальний фільтр; автор використав поняття *жанр усної історії* (с. 23), але лексема *жанр* вживається в мистецтвознавстві музичний, літературний *жанр* тощо, а *усна історія* – новий науковий напрям історії; потребує додаткового пояснення зміст твердження: «реакція рослин на впровадження паразитів шляхом утворення і переутворення пектиновидних речовин в коркову масу» (с. 5 і далі в тексті дисертації) – слід уточнити що має на увазі дисерант – *ресинтез* чи *перетворення* гетерополісахариду *пектину*, а не *пектину*; некоректною є думка: «динамічність патологічного процесу, що залежить від сукупностей властивостей паразитів, що живлять рослини» (с.44);

по-п'яте, помічено певні недоречності в тексті дисертації, зокрема: використання публіцистичного стилю (с. 10, третій абзац); опечатки і неточності на с. 5,11, 14, 17, 18, 23, 27,34,35,43,44,48,59, 158 та ін..

Однак, висловлені зауваження не впливають на позитивну оцінку дисертації С.В. Нижник. Здобувач продемонстрував творчий підхід у виборі методологічного інструментарію дослідження, застосуванні ключових положень сучасних фундаментальних теоретичних розробок про природу історичного пізнання, соціальні аспекти історії науки, її норми і цінності, етику вченого та його відповіальність перед суспільством, творчу наполегливість дослідника і наукову інтуїцію. Він кваліфіковано поєднав аналіз тенденцій розвитку та взаємозв'язків між: історією, історією науки та розвитком вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки

Дисертація є самостійним і завершеним дослідженням актуальної теми, достовірність її положень та висновків підтверджена аналізом та використанням широкого кола документальних джерел. У рамках свого дослідження дисертант з'ясував особливості становлення й розвитку фітопатології, охарактеризував внесок академіка УААН В.Ф. Пересипкіна в розвиток сільськогосподарської дослідної справи другої половини ХХ століття.

Загальні висновки дисертації відповідають меті та науковим завданням, що визначені дослідником. Положення дисертації, її фактичний матеріал та висновки мають не лише теоретичне, а й практичне значення.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота Світлани Володимирівни Нижник «**Академік УААН В. Ф. Пересипкін – вчений, педагог та організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні другої половини ХХ століття.**» відповідає вимогам, передбаченим пунктом 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., паспорту спеціальності – Історія науки й техніки, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.07. – історія науки й техніки.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор
кафедри біології з методикою навчання,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Куйбіда Віктор Віталійович

Куйбіда В.В.